

Bir Kur'an Mütefekkeri

Elmalılı M. Hamdi Yazır

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1328
İLMİ ESERLER - 208

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
Mustafa KAYA

Grafik & Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı Takip
Hasan ÖZTÜRK

Baskı:

Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 92 34

1. Baskı, Ankara 2017
Eser İnceleme Komisyon Kararı:
29.03.2017/4

ISBN: 978-975-19-6754-1
2017-06-Y-0003-1328
Sertifika No:12931

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HAK DİNİ KUR'AN DİLİNDE KIRÂATLERİN ELE ALINIŞ TARZI¹

Giriş

I. Tefsirin Yazılış Sürecine Dair

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, ülkemizde Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsir edilmesi ihtiyacını karşılamak amacıyla bir kaç Kur'an çevirisinin yayımlandığı bilinmektedir.² Bunlara güvenilmemesi konusunda Diyanet İşleri Riyâsetinin uyarıları sonrasında³, Türkiye Büyük Millet Meclisinin aldığı kararla (1925), yapılması istenen Kur'an'ın tercümesinin ise Mehmet Âkif, tefsirinin Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1944); Sahih-i Buhârî'nin (muhtasar) tercüme ve izâhının da Ahmed Nâim (ö.1934) tarafından yazılmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.⁴ Alınan karar gereği, Âkif, projenin "meâl" kısmını; Yazır ise "tefsir" kısmını hazırlayacaktı. Bu sebeple Mehmet Akif ile Muhammed Hamdi Yazır, Riyâset adına görevlendirilmiş olan Ahmed Hamdi Bey'le birlikte İstanbul

1 Prof. Dr. Mehmet ÜNAL, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

2 Bunlar arasında Seyyid Süleyman Tevfik, Şeyh Muhsin-i Fânî'nin (Hüseyn Kazım Kadri) ve Cemil Sâid'in çevirileri dikkat çekicidir. Bkz. Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, Akid Yayıncılık, 1989, Ankara, s. 44; Düccane Cündioğlu, "Türkçe Kur'an Çevirilerinin Siyasi Bağlamında Bir Kur'an Mütercimi: Süleyman Tevfik", *Müteferrika*, sayı: 13, Yaz, 1998, s. 21-52; 105-107.

3 Rifat, (Börekçi) "Kur'an-ı Kerim Tercümeleri Hakkında Müslümanlara Beyân-ı Hakikât", *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1340; Sebülürreşâd, XXIV/599, 1 Mayıs 1340, sh.7-8; Cündioğlu, *Bir Kur'an Şâiri*, s. 105.

4 Nesimi Yazıcı, *Kâmil Miras* (Hayatı ve Eserleri), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2002, s. 86("Kur'an Tercümesi Hakkında" başlıklı (Sebülürreşâd, II, s. 38, İstanbul, Nisan 1949) s. 1'den naklen).

4. Noteri Mithat Cemal (Kuntay)ın huzurunda, bu hususu resmiyete döken bir mukavele de imzalamışlardır.⁵

Yazır, bu görevi kabulünü kısaca şöyle anlatır: "...Kur'an, kendisini anlayanların onu anlamayanlara açıklanmasını da bir görev kılmuştur. İşte bu tefsir işi onu başkalarına ulaştırıp yorumlama görevini meydana getirir... İşte bu görevin bana düşmesi sebebiyle ben de dilimin dönebildiği kadar bir "tefsir" ve "meal" tarzında bu eseri yazmaya çalıştım. Mealin olabildiği kadar özlü ve sade olmasına dikkat ettim... Bütün bunlardan maksat, Kur'anı birazcık olsun duyurmaya ve hissettirmeye çalışmaktır."⁶

Hamdi Yazır, eserinin mukaddimesinde tefsirinde konuları ele alış yöntemine işaret ederken şöyle der:

"Tarz-ı tahrir: Evvela ayet veya âyat-ı kerîme yazılarak altında meâlî şerîfi ve bunu müteakip tefsir ve izah kısmında ber-veçhi âtî nukât (aşağıdaki noktalar) nazar-ı dikkate alınacaktır:

1. Âyât-ı kerîme beynindeki münasebât.
2. Esbâb-ı Nüzûl
3. Kırâet ki, Aşereyi tecavüz etmemek lâzımdır.
4. İktizâsına göre terkip ve kelimâtın izahâtı lisanîyesi.

5. *İtikatça* Ehl-i sünnet mezhebine ve amelce Hanefî mezhebine riayet olunularak *âyâtın mutazammım olduğu ahkâmi* diniyye, şer'iyye ve hukukiye, ictimaiyye ve ahlâkiyyeye, işaret ettiği veya alâkadar bulunduğu mebâhisi hikemiyye ve ilmiyye müteallık izâhât, bilhassa tevhîde, tezkîr-ü mevâiza müteallık âyâtın izâhat, bilhassa tevhîde, tezkîr-ü mevâiza müteallık âyatın mümkün mertebe bast-u

5 Mehmet Ünal, "Bir Mukâvele'nin Serencâmı: Akif'in Akim Kalan Meâlî Üzerine" *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44/1, s. 16-17.

6 M. Hamdi Yazır, "Hak Dini Kur'an Dili Tefsir", (Sadeleştirenler: Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay), Üçüncü Baskı, Akçağ yayınları, Ankara, 2010, 1/48-50.

izâhı, alâkadar veyahut münasebetdâr olduğu tarihi İslam vukuatı.

6. Frenk müelliflerce yanlış veya tahrif yollu şeyler dermiyan edildiği görülebilen noktalarda tenbihi muhtevi not.

7. Baş tarafa mühim bir mukaddime ile hakikatı Kur'an'ın ve Kur'an'a müteallik bazı mesâili mühimmenin izahı.⁷

Yukarıda yer alan 3. maddeden de anlaşılacağı üzere Hamdi Yazır söz konusu bu çalışmasında bilinen on kırâatin dışında şazz kalmış kırâatlere dair teknik ayrıntılara girmeyeceğini ifade etmiş bulunur. Alınan bu kararı da göz önüne alarak eser incelendiğinde de benzer bu durumun yer aldığı, ahkâma teallük eden bazı kırâat farklılıklarında kırâat ihtilafına temas edilse de, farklı okuyuşlar konusunda şazz kalmış kırâat vecihlerine çok fazla yer verilmediği görülmektedir.

Sonuç olarak bu makalemizde, Hamdi Yazır'ın söz konusu bu eserine kırâatler özelinde kısa bir değerlendirmede bulunacağız.⁸

7 Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 1979, I.19-20(Mukaddime); Krş. Ünal, *a.g.m.*, s. 16-17.

8 Hamdi Yazır, farklı yönlerden değerlendirilmiş ve üzerinde sempozyum ve paneller düzenlenmiş önemli bir müfessir ve mütefekkir şahsiyettir. Ancak Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinin kıraat yönüne ait görebildiğimiz kadarıyla tamamlanmış bir tez çalışma da bulunmamaktadır. Bu konuda Murat Okuyar tarafından 2012 yılında, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında tamamlanmış olan "*Kırâatlar Açısından.Elmahlı ve Çantay Meallerinin Değerlendirmesi*", (2012) adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Makale düzeyinde ise, bizim makaleye yoğunlaşmamızın ileri aşamalarında muttali olduğumuz, Ali Öge'ye ait, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kıraatlerin Kullanımı" (*Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, 2012, ss.51-82.) adlı çalışmadır. Makalede bu çalışmadan yoğun bir şekilde istifade de ettiğimizi burada belirtmeliyiz.

II. Kırâat Tefsir Münasebeti Ve Hamdi Yazırın Tefsirinde Kırâatlerin Genel Durumu

Tefsir disiplinine ait kaynaklarında, bir müfessirin bilmesi gereken konular arasında kırâat ihtilaflarından da haberdar olması dile getirilir.⁹ Çünkü farklı okuyuş tarzlarından mutlaka ortaya çıkan bir anlam değişiminin yaşanabileceği mukadderdir. Zira bundan dolayı olacak müfessirler arasında ihtilafa neden olan ilimler arasında da kırâat farklılıkları yer almıştır.¹⁰

Nitekim kırâatlarla tefsir arasındaki irtibattan dolayı tefsirin tanımına eserinde yer veren Ebû Hayyan, "...Kur'an lafızlarının okunuş keyfiyetinden ve delâlet ettiği manalardan bahseden bir ilimdir"¹¹ şeklinde bir tanımda bulunmuştur. Çağdaş müelliflerden İbn Aşûr ve Halid Abdurrahman el-Akk da, kırâatın öne çıkan özelliği olan "edâ keyfiyeti"nin yanısıra, " tefsirî fonksiyonu"na da "Kırâatin, lafızların okuma(edâ) şekilleri (med, imale tahfif v.s.) ve tefsirle alakalı olan iki yönü bulunmaktadır.¹² vurgusuyla kırâat ile tefsir arasındaki münasebete yer verdiği görülür.

Gerçekten tek bir ayette var olan farklı kırâatler ile ayetin lafzında söz konusu olan müşkil bir mananın tavzih edilmesi; ayet/ler/deki muhtemel anlamlardan birinin tercih edilmesi veya bu anlamı tekide destek çıkması; ayetler arasında farklı iki hüküm arasını cem etmeye veya ayetin anlamının tekâmülüne vesile olması ya da ayetin ihtiva ettiği fikhî ve beyânî yönleri ile edebî yönden sanatsal güzelliklerin tezahür etmesi gibi farklı yönlerden Kur'an ayetlerinde muradı

9 Celaledin Suyûti, *el-Iktân fi ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, 1993, II. 1211; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1991, I. 130-132.

10 Suud b. Abdillâh Fenisan, *İhtilafu'l-müfessirin: esbabuhu ve asaruhu*, Dâru Kunûzu İşbiliya, 1997/1418, s. 59-91.

11 Bkz. Ebû Hayyan, *Bahru'l-muhît*, Daru'l-Fikr, 1992, (I-XI)I, 26.

12 İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, ts., I.51-55; Halid Abdurrahman Akk, *Ustûlu't-tefsir ve kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, III. Baskı, Beyrut 1415/1994, s. 428; Krş. Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, 2005, s. 14-15.

ilahînin ortaya çıkması gerçekleşmiş olmaktadır. Bu nedenle kırâat farklılıklarının ayetlerin tefsirinde kaçınılmaz derecede bir önemi bulunmaktadır.

Nitekim Hamdi Yazır da bunun bilincinde olarak çalışmasının başında kırâatlerin ilgilendiği alanı ve bunların tecvîd ve tefsirle alakalı yönüne temas ederek şunları ifade eder: “ ... Kur’an lafızlarının söylenilme şekli, kırâat ilminin konusudur ki, bu husus Kur’an’ı kurallarına göre okumayı, yani tecvîdi de kapsar. Kırâat ya kelimedeki harflerin cevherleriyle ilgilidir: “melik/مَلِك ve mâlik/مَالِك”; “ fe ezellehümâ/فَاعَزَلَهُمَا ve feezâ-lehümâ/فَاعَزَالَهُمَا”; “ve hüve/وَهُوَ, hüve/هُوَ”; “ tahtehâ/تَحْتَهَا ve min tahtihâ/مِنْ تَحْتِهَا” gibi... Bunda tevâtürün şart olduğunda görüş birliği vardır. Veya bu, kelimenin durumu ile yani hareke ve sükûnuyla ilgilidir; “malûm fiil” ve “meçhûl fiil” formlarıyla “tarîfû/تَعْرِفُ ve tu’rafû/تُعْرَفُ” şeklinde okunması yahut fethalı veya cerli olarak,“ercüleküm/أَرْجُلُكُمْ ve ercülüküm/أَرْجُلِكُمْ” şeklinde okunması gibi. Bunlar sarf ve nahiv kurallarıyla bilinebilirse de böylesi bir durumda mana değişebileceği için, böyle okuyuşların da tevâtür yoluyla, gelmiş olması şarttır. Yalnız med, sıla, imâle, işmâm, teshîl, ihfâ, izhâr, ıklâb, sekt (e) ve nakl gibi sadece lafzın okunması ve kurallı okumayla yani tecvîd ile ilgilidir. “Bu hususta tevâtür şart değildir” diyenler olmuşsa da, âlimler, bunların da “mütevâtir” olanını “meşhûr” olanını “şâz” olanını göstermişlerdir.”¹³

Yazır, Kur’an’ın Hz. Osman döneminde yapılan çağaltılması konusuna temas ederken, kâtiplerin Mushaf yazımında farklı kırâatlere de yer verecek şekilde Mushaf yazımını gerçekleştirdiklerine değinerek şöyle der: “...Hz. Osman’ın çoğalttığı Mushafın yazısında ملك يوم الدين kelimesi, hem “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ/mâliki yevmiddîn”, hem de “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ meliki yevmiddîn” şeklinde okunabilecek tarzda yazılmıştır. “تَحْتَهَا / tehtehâ” ile “مِنْ تَحْتِهَا” min- tehtihâ”, “وَهُوَ/hüve ile هُوَ/ve-hüve” gibi harf fazlalığı veya eksikliğiyle ilgili fark bir iki yerde bulunmaktadır Biz bu tefsirde bu türde olanları göstermişizdir.

13 Celaleddin Suyûtî, *el-Iktân fi ulûmi'l-Kur’an*, Dâru'l-Fikr, 1993, II. 1211; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1991, I. 130-132.

Kelimenin şekliyle ilgili olanları ise baştan itibaren birkaç sure içinde, on kırâate örnek olmak üzere gösterdik ise de sonraları sadece önemli mana farkı olanları göstermekle iktifa ettik. Lafızların okunmasıyla ilgili olanlara da belki bir-iki yerde işaret ettiğimiz olmuştur. Mushaflarımız, mütevâtir olan Yedi Kırâat'tan Kûfe'li Asım kırâatı ve Hafs rivayetine göre harekelenmiştir¹⁴

Yazırın tefsirine bakıldığında, başlangıç safhasında tüm yönleriyle ayetleri tahlil ederken kırâat farklılıklarına da detaylı bir şekilde temas ettiği, ancak ilerleyen aşamalarda, yukarıdaki satırlarda da belittiği üzere, bu konuda fazla ayrıntıya girmediği görülmektedir. Bunda ahkâma tealluk eden noktaların daha çok ilk surelerde olmasının da payı var gibidir. Örneğin Tevbe suresinde ve Yunus suresinde kısmen temastan sonra, Kehf suresinde yer alan "Hâmiye" kelimesine kadar hiç kırâate değinmediği,¹⁵ sonraki surelerde de Furkan suresine kadar hiçbir kırâate yer vermediği, Furkan suresinin, 48. ayetinde yer alan "بشرا" kelimesine temas ettiği¹⁶ Şu'arâ suresinde "Eyke" ve "Leyke" üzerindeki farklı okuyuşları ele alırken sadece farklılığı vermekle yetindiği¹⁷ görülmektedir.

Ancak müellifin eserini bitirmesine yaklaştığı son surelere geldiğinde ise ayet üzerinde var olan farklı kırâatlere daha ayrıntılı bir şekilde temas ettiği de gözden kaçmamaktadır. Ör-

14 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 60-61(Akçağ); *Hak Dini*, I. 29 (Eser Neşriyat).

15 "Veya "hâmiye" kırâetine göre, kızgın bir pınar içinde batıyor buldu..." M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 3283.

16 "Müjdecî demek olan "beşîr" in çoğulu; bazı kırâetlerde "nun" ile okunur ki, "nâşîr" in cem'idir. Neşriyatçıları, yayıncıları demek olur. Masdar olarak "نَشْرًا" kırâati de vardır ki, "neşr" için demektir. Nitekim bazı kırâette de "الرياح" -er-riyâh" müfret olarak "الريح" -er-rih"(şeklinde)okunmuştur..." M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 3599.

17 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V. 3640. "Eshab-ı Eyke, Eykeliler - "leyke" kiraetlerine göre- Leykelilerdir. Eyke yumuşak ağaç bitiren bataklik demek olup Medyen'e doğru sahili bahrde bir mevkînin ismidir..." (V. 3640).

neğin Fecr suresinde “vetr”, “yesr” üzerinde dururken *onun* bunu açıkça görürüz.¹⁸

A. Hamdi Yazır Tefsirinde Kırâatlerin Ele Alınış Yönleri

I. Kırâat İmamlarının İsimlerini Zikrederek Sadece Kırâat Farklılıklarına Ve/Veya Kırâat İmamlarının Rumuzlarına İşaret Etmesi

Bilindiği üzere Hz. Peygamberden bize kadar ulaşan sözlü nakli kırâat imamlarının üstün emekleri ve çabalarıyla gerçekleşmiştir. İlk yedisi mütevatir, diğer üç tanesi de meşhur olan bu kırâat imamlarının okuyuşları, sonradan gelen ulema tarafından tümü için “mütevatir” ifadesiyle kullanılmıştır.¹⁹ Hamdi Yazır merhum, Hak Dini isimli bu kıymetli eserinde, mukaddimesinde zikredilen ilkeler gereği yeri geldiğinde temas etmiş, bazen bu imamlar tarafından farklı okunan ayetlerdeki kelimeleri, imamlara ait rumuzlarıyla vererek belirtmiştir. Yazır’ı, farklı okuyuşların olduğu birçok yerde anlama etki edecek ciddi bir anlam kayması da olmayınca, sadece farklı okuyuşa temas ederecek ve farklılığı belirterek yetinebilmiştir.

Buna dair birkaç örneği paylaşmak gerekirse şunları misal olarak gösterebiliriz:

a. Fâtîha suresi 4. Ayette yer alan «مَالِكٍ ve مَالِكٍ» kırâatlerini ele alırken kırâat farklılıklarını imamların rumuzlarına da işaret ederek şöyle zikretmiştir: «Burada iki

18 Örneğin Fecr suresinde yer alan “الوتر” “يسر” kelimeleri üzerinde 18. ayette yer alan “تَحَاضِرُونَ/تَحْضُرُونَ” farklılığı üzerinde dururken bunun örneklerini vermiştir. Bkz. M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.VIII, s. 5794; 5797.

19 Söz konusu bu kırâat imamları, şunlardan oluşmaktadır. Nâfi (ö. 169/785) rumuzu (ا); İbn Kesir (ö. 120/738), rumuzu, (د); Ebû Amr (ö. 154/771), rumuzu, (ح); İbn Âmir (ö. 118/736), rumuzu (ك); Âsım (ö. 127/745) rumuzu, (ن); Hamza (ö. 156/773), rumuzu (ف); Kisaî (ö.189/805,) rumuzu, (ج); Ebû Cafer (ö. 130/748), rumuzu (جم); Yakub (ö. 205/821) rumuzu, (يع); Halef-i Aşır (ö. 229/844) rumuzu, (خل). Her birinin ikişer ravisi de bulunan bu imamlardan Asım’ın Ebu Bekir Şu’be ve Hafs diye bilinen iki ravisi arasından, dünya Müslümanların büyük çoğunluğunun takip ettiği kırâat, Asım’ın Hafs rivayeti olmuştur.

kırâet(okuma tarzı) vardır. On kırâat imamından, ا, د, د, جمع, ح, د, ف, yani Nâfi, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, İbnü Âmir, Hamza ve Ebû Ca'fer kırâatlerinde elifsiz olarak مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (şeklinde) okunur. ن, د, ر, د, جمع, خ, ل, yani Âsım, Kisâî, Yakub, Halef-i Âşîr kırâatlerinde de مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ (şeklinde) okunur ki, bizim kırâatimiz de budur.»²⁰

b. Bakara suresi 9. ayeti açıklarken verirken ona özgü bir üslup olarak kırâatleri de zikrederek şöyle verir: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا» Allah'a ve müminlere hile yapmaya kalkışılar, ancak kendilerine yapıyorlar. Bu da (ا د ح) kırâatlerinde (yani Nâfi, İbnü Kesir, Ebu Amr'e göre) يُخَادِعُونَ şeklinde okunur. Hâlbuki hud'ayı (hileyi) başkasına yapmıyorlar, ancak kendilerine yapıyorlar, akibette (sonuçta) kendilerini aldatmış veya kendilerini aldatmaya kalkışmış oluyorlar, kendilerini aldatıyorlar da مَا يَشْعُرُونَ hissetmiyorlar. Farkında değiller, şuurları yok da ne yaptıklarından haberleri olmuyor.»²¹

c. Bakara suresi 10. ayette yer alan «يَكْذِبُونَ ve يَكْذِبُونَ» kırâatlerini verirken de yine imamlara ait rumuzları kullanarak «... جمع, بع, ...» kırâatlerinde tekzîbten (يَكْذِبُونَ = yükezzibûn) okunur.... diyerek kırâat imalarının kelimeyi teşditli okumasına işaret etmiştir.²²

d. Bakara, 240 da «وَصِيَّة» kelimesi, Ebu Amr, İbn Âmir ve Hafs rivayetiyle Âsım kırâetlerine göre mensub; on kırâatten diğerleri ise kelimeyi merfû okumuşlardır. Yazır sadece bu bilgiyi vermekle yetinmiştir.²³

e. Âl-i İmrân suresinin 133. Ayetinde yer alan «وَسَارِعُوا» kelimesi, bir kısım kurrâ tarafından vavsız olarak «سَارِعُوا» diye okunmuştur. Yazır bu hususta eserinde konu hakkındaki farklı okuyuşlara işaret ederek, Nâfi ve İbn

20 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, 1992, c. I, s. 99.

21 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 223 (Eser).

22 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 231 (Eser).

23 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 130 (Azim).

Amir kıraetlerinde «vav»sız olarak diğerlerini ise «vav»lı okuduğunu aktarmakla yetinir.²⁴

II. Ayet Üzerindeki Farklı Kırâatlere Yer Vermesi Ve Anlamın Aynı Olduğunu Söylemesi

Kırâatlerde imamların ittifakla aynı okuması, istenilecek bir durumdur. Ancak kimi yerde imamların, kendi okuyuşlarını imamlara nisbet etmelerine rağmen farklı ve ayrı düştükleri de bir vâkiadır. Ortaya çıkan bu farklı okumalarda genel itibariyle anlam farklılığı da bulunmamaktadır. Bir oran vermek gerekirse bunun %80' e yakın olduğu zikredilir.²⁵ Farklı okumaların daha çok fonetik bir mahiyet ifade ettiğini, medd, imale, işmam ve tefhim-terkîk gibi kelime ve harfler üzerindeki seslendirmelere yönelik olduğunu burada belirtmeliyiz. Ancak %20'lik da olsa geri kalan okumalarda –ki bunlara ferşe²⁶ olan farklılıklar da denir- ise kısmen mana da bazı farklılıkların ve nüansların bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yazırın tefsirine bakıldığında en sık görülen örnekler arasında olarak kırâat imamlarının manada bir değişikliğe neden olmasa da kırâat imamlarının farklı okumalarına sık sık rastlanmaktadır. Buna dair birkaç örneği burada göstermemiz yerinde olacaktır.

a. Yazır, Bakara suresinin 143. ayetinin sonunda «... *Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir!* *إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ* ifadeleri kısmında «رؤف» kelimesi üzerinde yer alan kırâat farklılıklarına temas etmiş ve bu kelimenin, Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Hafs kırâetlerinde hemzenin meddi ile «raûf/رؤف» şeklinde, diğerlerinin ise medsiz olarak reuf/رؤف şeklinde okuduğunu ancak anlamın aynı kaldığını aktarmıştır.²⁷ Kelimenin yapısında görüleceği

24 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 423 (Azim).

25 Ünal, a.g.e., s. 132.

26 (*Ferş/الفرش*) : Belirli bir kâideye dayanmayan ve Kur'anda dağınık olarak bulunan kırâat ihtilaflarına denir. Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstihlaları*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1997, s. 51.

27 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 527.

üzere bu tamamiyle lehçesel bir farklılık mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

b. Bakara surenin 208. ayetinde (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً) geçen s-l-m / السلم kelimesi السِّلْم - السِّلْم (es-selmi-es-silmi) şeklinde iki farklı şekilde okunmuştur.²⁸ Burada geçen selm/silm kelimesinin barış ve İslam şeklinde iki ayrı anlamı üzerinde durulsa da müfessirlerden bazıları –örneğin Kurtubî- her ikisinin de anlamının bir olduğunu söylemiştir.²⁹ Benzer tutumu Yazırda da görmekteyiz. Nitekim Yazır, ayeti meallendirirken: «Ey iman edenler, hepiniz böyle kemâli inkıyâd ve bütün külliyyetinizle sulh-u müsalemete(barışa) giriniz, müslim-i kâmil olunuz...» demiş ve «السلم» kelimesini açıklama sadedinde şu bilgileri aktarmıştır: «es-silm/السلم» Nâfi, İbn Kesir, Kisâî, Ebû Ca'fer kıraetlerinde sin (س) in fethiyle diğerlerinde kesriyle okunur ki mana birdir. İkisi de sulh-u müsalemet demektir. Bu da esasen İslam'ın inkıyâd(teslimiyet ve bağlılık) manasına racidir. İslam Allah'a inkıyad ve ihlâs demek olduğu gibi bir de buna istinad ile müsâlemete(barışa) girmek manasını ifade ediyoruz. Binaenaleyh bu ayet ile iman ve İslamın meali dünya ve ahiret silm-ü selamete girmek demek olduğu ifham edilerek umum ehli iman kemali İslam'a davet ediliyor...³⁰./

c. Bakara, 149. ayette yer alan, «(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir./ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *****2.149» ayetinde yer alan

28 İbn Kesir, Nâfi, el-Kisâî, السلم diye diğerleri ise س harfinin kesresi ile okumuştur. İbn Ebî Meryem,

Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdillâh eş-Şirâzi, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kirâât ve ileluhâ*, Mekke, 1993/1414; c. I, s. 320; İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. II, s. 227.

29 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, c. III, s. 17.

30 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.II, s.735.

«تَعْمَلُونَ» fiili, «يَعْمَلُونَ» diye de okunduğu belirtilmiş³¹ ve bu okuyuş ile, İslam'a muhalif olanlar hakkında inzar/uyarı anlamı taşıdığı vurgulanmıştır.³²

d. En'am, 33. ayette yer alan «Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor (لَيُخْرُتُنَّكَ - لَيُخْرُتُنَّكَ). Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar (لَا يُكْذِبُونَكَ - لَا يُكْذِبُونَكَ); fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inadına inkâr ediyorlar.» ifadelerini ele alırken ayet üzerinde yer alan kırâatlere de değinerek şu şekilde bir meallendirmede bulunmuştur: «Ya Muhammed, biz pek iyibiliyoruz. (Nâfi kırâetinde لَيُخْرُتُنَّكَ) Onların söylemekte oldukları sözler herhâlde seni mehzun ediyor, fakat etmesin. (فَأَنَّهُمْ لَا يُكْذِبُونَكَ) Çünkü onlar hakikatte seni yalanlamazlar. (Nâfi ve Kisâi kırâatlerinde if'âl bâbından okunduğuna göre لَا يُكْذِبُونَكَ) seni yalana nisbet etmezler, sana yalancı demezler, Ve fakat zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ederler»³³

e. En'am suresi 64-63 ayetlerde yer alan kırâat farklılığını da dikkate alarak Hamdi Yazır şöyle meal verir: «De ki: Kimdir o ki sizi karanın ve denizin karanlıklarından kurtarır? Öyle bir hâldeki (Yakûb kırâetinde nun(ن) sükûnu ve şeddesiz olarak يُنَجِّيكُمْ (yüncüküm) şeklinde okunur) siz ona açıktan açığa ve gizliden gizliye yalvararak şöyle dua edersiniz: (Âsım'dan Ebu Bekr Şu'be rivayetinde «حُزُفٌ»den حَيْفَةٌ (hife) diye okunur). Yani siz ona şiddetli bir korku içinde ümitlenip yalvararak şöyle dua eder ve sığınırınız. Kasem olsun ki eğer o, bizi bundan kurtarırsa muhakkak biz şükredenlerden olacağız, dersiniz. (Âsım, Hamze, Kisâi, Halefü'l-Âşir kırâetlerinin dışındaki kırâetlere göre أَنْجَيْنَا (enceynâ) okunur ki, muhatab sigasıyla³⁴ «kurtarırsan» demektir) De ki: O Allah'tır ki sizi o karanlıklardan ve her sıkıntıdan kurtarır durur, sonra

31 Ebû Amr, gaib kalıbiyla «تَعْمَلُونَ» diğer kurrâ ise muhatap kalıbiyla «تَعْمَلُونَ» diye okumuştur. Muhammed Kerim Racih, *el-Kırââtü'l-mutevâtira*, Daru'l-Muhacir, Medine 1994, s. 23.

32 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 536; c.I, s. 442 (Azim).

33 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1913.

34 Metinde gaib sigasıyla olduğu söylenmiş olsa da bu hatalıdır.

siz döner O'na ortak koşarsınız, sözünüzü yerine getirmez, şükretmezsiniz, (Nâfi', İbnü Kesir, İbnü Âmr, İbnü Zekvân ve Yakub kırâatlerinde يُنَجِّكُمْ (yuncüküm) şeklinde okunur).³⁵

III. Farklı Kırâatlere Ve Farklı Anlanamlara Temas Ederek Bir Tercihe Gitmeden Aktarması

Yazırın genelde yaptığı bir uygulama olarak tefsirin ilk çeyreğinde görülen kırâat temaslarında ayetlerden çıkan farklı anlamları aktardığı ve bir tercihe temas etmeden her iki kırâatten ortaya çıkan açılımları vermeye çalıştığı görülmektedir. Buna dair birkaç örneği aktaralım:

a. Fâtiha suresinin 4.ayetinde «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» ifadelerinde yer alan iki kırâat konusunda şunları zikreder: «...Burada iki kırâet (okuma tarzı) vardır. On kırâet imamından Nafi, İbn-i Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir, Hamza ve Ebu Ca'fer kırâatlerinde elifsiz olarak «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» (diye) okunur. Âsım, Kısâi, Yakub, Halef-i Aşir kırâatlerinde ise «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» diye okunur ki, Fâtihâ'da mana ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'in türlü türlü okunma şekilleri ancak buradadır. Birincisi mimin ötresi ile «mülk» masdarından sıfat-ı müşebbehe, ikinci de mimin esresi ile «milk» masdarından ism-i fâil kipidir. Bu kelimeler, kuvvet manası ile ilgilidir. Biri her şeyden önce ve bizzat insanların canları üzerinde tasarruf, diğeri de her şeyden önce ve bizzat malların kendisi ve faydaları üzerinde tasarruf kuvvetidir. Hükümdarlık, umumun faydası için görüş ve tedbir, emir ve yasak, söz verme ve uyarma, gönül okşama ve mahrum etme gibi hukuk ve yetki ile akli olan insanlar üzerinde tasarruf ve hüküm icra ederek bir toplumu düzene sokma ve onu bir tek kişi örneğinde temsil eden bağımsız bir genel nitelikli yönetim kudretini ifade eder. Mâlikiyet ise, her türlü mal varlıkları ve onların hisseleri üzerinde kişinin özel faydası için başlıbaşına zabt ve tasarruf hakkı ve yetkisi demek olan özel nitelikli yönetim kuvvetini

35 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1952; c. III, s. 442 (Azim).

ifade eder. Bunlardan her birinin diğerine bir yönden ilişkisi vardır...»³⁶

Dikkat edilirse burada Yazır, her iki kırâatin de üzerinde durarak ayete kattığı anlam zenginliğini vermeye çalışmıştır. Farklı iki okumadan kaynaklanan anlam nüansına bu kadar detaylı temas ettiği bir başka yer yok gibidir. Nitekim sonraki ciltlerde onun diğer fikhî ve lügavî izahata çok fazla temas etmediği gibi kırâat konusuna da hemen hemen hiç girmedeği görülür.

b. Bakara suresi 106. ayette şöyle buyrulur: «*Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*» Bu ayette yer alan iki kelimedeki farklı kırâatler vardır. Buna göre مَا نُنْسَخُ şeklinde cumhur kurrânın okuyuşuna karşı nûn'un zammı, İbn Âmir tarafından sîn'in kesriyle «مَا نُنْسَخُ» şeklinde okumuştur. Cumhurun okumasına göre anlam, «bir ayetin hükmünü bir başka ayetle kaldırma, izale etme...» anlamına gelirken, İbn Âmir'in okumasına göre «sana neshi yükleyeceğiz...» anlamındadır. Ayette geçen ikinci kelime ise «نُنْسِهَا» ve «أَوْ نُنْسَأَهَا» şeklinde okunmuştur. «نُنْسَأَهَا» diye okuyanlar sahabeden Hz. Ömer, İbn Abbas, Ubey b. Ka'b olmak üzere kırâat imamlarından İbn Kesir, Ebu Amr'dır. «نُنْسِهَا» diye okuyanlar diğer tüm kurrâdır.³⁷ İlk okuyuşa göre anlam, «tehir etmek, geciktirmek» demektir. Bu kullanım Arab'ın, «بَنَسَأْتُ اللَّابِلَ عَنِ الْخَوْضِ أَيَّ أَخْرَجْتُهَا», «Ben deveyi suya (götürmeyi) geciktirdim.» derken, tehir etmeyi kastetmesinde olduğu gibidir. Diğer anlam ise meale de yansıtıldığı gibi «unutturmak» manasındadır.³⁸

Ele aldığımız bu ayet hakkında Hamdi Yazır, şu bilgiyi verir: «...İbn-i Âmir kırâetinde nûnun zammı ve sîn'in kesriyle

36 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 99-100 (Azim).

37 İbn Mücahid, Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs, *Kitabu's-sebâ fi'l-kırâât*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1400, s. 168; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 220.

38 Bkz. İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, c. I, s. 295.

“مَاتَسَخْ” okunur ki, insâhdandır. “أَوْ نَسَّهَا” kelimesi ise *İbn-i Kesir ve Ebu Amr kırâatlerinde birinci nûnun ve sinin fethaları ve ondan sonra bir hemze-i sakine ile “أَوْ نَسَّهَا” şeklinde okunur ki, bu da tehir manasına olan nese’ (نَسَّأ) ve nesie (نَسَّأ) dendir.*

Yazır bu kırâatleri verdikten sonra nesh konusunda yaptığı açıklamalardan hareketle ayeti şöyle meallendirmiştir: “Biz azametimizle herhangi bir ayeti kısmen veya tamamen ve mesela manasındaki bir hükmünü veya lafzının hükmü olan tilavetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer kırâate göre –Resûlümüze sünnet ile neshettirsek yahut onu unutturur, hafızalardan silersen veya –diğer kırâate göre- o ayetin icrayı ahkâmını tehir edersek, ondan daha hayırlısını veya lâakal onun mislini ve dengini getiririz. İşte neshi şer’î bu aksam tahtında cereyan eder ve hiçbiri abes değildir. Ve hiç biri *âdeme*, ihmali mahza ve hatta noksana müteveccih değildir.”³⁹

Görüldüğü üzere Yazır merhum, ayet üzerinde var olan farklı kırâat vecihlerini meale direkt yansıtmaktan geri kalmamıştır.

c. Bakara suresinin 119. ayetinde şöyle buyrulur: «Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin/إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنِ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ» buyrulur.

Ayette altı çizili olan وَلَا تُسْأَلُ fiili, Nâfi ve Yakub tarafından وَلَا تُسْأَلُ şeklinde malum fiil olarak muhatap kalıbında okunurken diğer kırâat imamları ise وَلَا تُسْأَلُ şeklinde meçhul sigâ ile okumuştur.⁴⁰

39 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. I, s. 462.

40 İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-sebâ*, 169; Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu meâni’l-kırâât*, Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420, s. 61; Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *Kitâbu’t-teysîr fi’l-kırââti’s-seba*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996/1416, s. 65; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 221.

Nâfi ve Yakub'un okumasına göre ayetteki fiil, nehiy(-nehy-i hâzır) kalıbında okunduğu için⁴¹ cümle, inşâî(dilek)'dir. Bilindiği üzere, bir cümlede ifade edilen anlamın, cümlelerin telaffuzundan sonra meydana gelmesiyle inşâî(yani dilek ifade eden) cümleler meydana gelmektedir. Örneğimizde yer alan fiil de nehiy ifade ettiği ve konuşmanın akabinde gerçekleşmemesi istendiği için inşâî cümlelerden sayılır. Buna göre ayetteki bu fiilin -iki imama göre- anlamı; "...Cehennem halkından sorma!.." şeklinde olacaktır.

Her iki kıraete de işaret eden Yazır ise, ayeti şöyle terceme etmeye çalışmıştır. "Ey Muhammed! Hiç şüphe yok ki, biz seni hak olan Kur'an ile müjdeci ve korkutucu bir resul olarak gönderdik. Sen gerçek bir peygambersin ki, vazifen ilerideki müjdeleri ve tehlikeleri herkese tebliğ etmektir. Her birinin kalbine imanı sokup yerleştirmek değildir. Sen, cehennem ehlinde, cehenneme gideceklerden sorumlu değilsin. Kendi yaptıklarından, çalışıp kazandıklarından onların kendileri sorumludurlar. Onların cezaları da sönmek bilmeyen ve durmadan yanan o kızgın ateşten çıkamamaktır ki ona "nâr-ı cahîm", bunlara da "ashab-ı cahîm" (cehenmemin dostları) denilir. Nâfi ve Ya'kub kıraetlerinde "ta"nın fethi ve "lâm"ın cezmiyle(لَا تَسْتَلْ) şeklinde okunur ki, nehy-i hazırdır. Bu şekilde okunduğu zaman mânâ "ve artık ashab-ı cahîmin halini sorma" olur. Bu da "Artık onlar hakkında Benden bir şey sorma, bir şey dileme, onlara ne yapacağımı Ben bilirim." demektir.⁴²

Bu konuda başka örnekler olsa da bu örneklerle yetinmiş olalım.⁴³

41 İbn Ebî Meryem, *el-Mûdâh*, c. I, s. 297.

42 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 398 (Azim).

43 Diğer örnekler için bkz. Bakara, 125 ayetinde yer alan وَأَتَّخِذُوا (edindiler) ve وَأَتَّخِذُوا(edinin) okuyuşu konusunda bkz. M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 493; Bakara, 132 de geçen وَصِي (vasiyet etti) fiilinin أَوصَى (tavsiye etti) şeklindeki farklı okuyuşa işaret için bkz. *Hak Dini*, c. I, s. 499.

IV. Farklı Kırâatlere Temas Edip Kısmen Kırâatler Arasında Tercihle Bulunması

Kırâatler arasında tercihte bulunma, müfessirlerde sık rastlanan bir durumdur. Özellikle ilk dönem müfessirlerinden itibaren Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Yahya b. Sellam (ö. 200/815, el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sallam (ö.224/838), Ahmed. b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.255/869),⁴⁴ gibi âlimler başta olmak üzere Ahfeş, (öl.207/822) Ferra, (ö. 207/822) İbn Cerir et-Taberî, (ö. 310/922) Mekki b. Ebî Tâlib, (öl.437/1045) Zemahşerî (ö. 538/1143) ve İbn Atiyye (ö. 546/1151) gibi müelliflerin eserlerinde de buna dair temayül-ler kendisini açıkça göstermektedir.⁴⁵

Hak Dili'nde eserin telif şartları zikredilirken kırâat-i aşereyi tecavüz etmeme bir ilke olarak belirtildiğinden on kırâat dışında diğer kırâatlere pek temas olmasa da, kırâatler arasında değerlendirmelerde bulunurken tercih sadedinde yer yer bazı ifadelerle rastlandığı görülmektedir.

Buna dair birkaç örneği paylaşalım:

a. Bakara suresinin 85. ayetinde şöyle buyrulur: *"Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkararak, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*

Yukarıda meali verilen bu ayette, İsrailoğullarının Allah'a verdikleri sözü tutmamaları, birbirinin kanını dökmeleri ve

44 Bkz. Muhammed Bâlvâli, *el-İhtiyâr fi'l-kırâât*, el-Memlekü'l-Mağribiyye, Vezâretü'l-Evkâf ve'-ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997/1418, s. 41-142.

45 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, 2005, s. 132-175.

yurtlarından sürülüp çıkartılmalarına vurguda bulunulmaktadır. Yine onların kimi zaman kitaplarına muhalefet ederek, bir kısmının kendileri dışındaki kimselerle birliktelik kurup kendi soydaşlarına karşı savaştıkları da bilinmektedir. Ayette buna da işaret edilmekte, düşmanlarının eline esir düşmüş olan kardeşlerini fidye verip kurtarmaya çalışmaları da eleştirilmektedir. Çünkü onlar, ilahi emre muhalefet ederek yabancılarla bir olup aleyhlerine savaştıkları soydaşlarını -günah çıkartırcasına- daha sonradan da esir düştüklerinde fidye karşılığı serbest bırakmaya kalkışmışlardır. Bu ayetlerde Hz. Peygamberin Medine'ye teşriflerinden sonra kendileriyle antlaşma yaptığı, ancak sürekli antlaşmalarına muhalefet eden Yahudi kabilelerine, geçmişe yönelik bir hatırlatma yapılmaktadır. Bu konuda geçmişten misal veren Kur'an, onların daha öncesinde de antlaşma ihlalleri yapan kimseler olduğunu vurgulamaktadır. Yazır'ın ifadesiyle onlara, "Sonra sizler, yani şimdiki sizler, işte öyle insanlarsınız ki, kendilerinizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz, ferdi ve ictimai manada intihar ediyorsunuz, içinizden bir kısmını yurtlarından, vatanlarından çıkarıyorsunuz"⁴⁶denilmiştir.

Yazır, ayette yer alan kırâat düzeyinde ihtilafa neden olan «... size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz/ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أَسَارَىٰ / تَفَادَوْهُمْ» kısmıyla alakalı olarak şöyle der.

“.. Bu cümleyi, “onlar size esir düşer gelirlirse fidye almağa kalkışıyorsunuz, diye anlamak daha zahir gibi görünür. Ve nitekim Ebu Müslim İsfahanî öyle anlamıştır. Lâkin İbn Kesir, Ebu Amir, İbn Amir, Hamza, Halef-i Aşir kırâatlerinde sülasi olarak tâ(ت)'nin fethi, fa'(ف)'nin sükûnu ile “تَفَادَوْهُمْ” kırâati buna müsait değildir.⁴⁷ Bunun için cumhur-u müfessi-

46 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 400 (Eser).

47 Ayet üzerindeki farklı iki okuyuşun da aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak, mufaale babında kullanıldığında karşılıklı esir takası anlamında bir mübadele anlamı öne çıkarken, sülasi kalıpta ise bir bedel karşılığı esaretten kişiyi kurtarma anlamı üzerinde de durulmuştur. Bkz. Ebu Hayyan, *Bahru'l-muhit*, c. I, s. 469. Ancak her iki kalıptan farklı anlamlar türedildiği olmuştur. Bkz. İbn Ebi Meryem, *el-Mûdah*, c. I, s. 288.

rin evvelki manayı göstermişlerdir. Gerçi böyle fidyeyi verip onları esaretten kurtarmak mezzum değildir. Fakat böyle yapmaları bunların yine kendilerinden olduğunu ikrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek kasten ve misakı mezkûre muhalefetle zulmen çıkarmış bulduklarını itiraf demek olduğundan ayetin siyâkı itibariyle aleyhlerinde bir hüccet teşkil etmiştir. Bu noktayı tansıs için daha önce geçen “تَخْرُجُونَ” fiiline merbut olan şu cümle-i haliyye buraya te’hir olunmuştur.⁴⁸

b. Bakara suresi 279. ayetinde yer alan “فَادُّنَا” kelimesi kırâat imamları tarafından Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Kisâî, Ebû Cafer, Yakub ve Halefü'l-Aşir “فَادُّنَا”-şeklinde okumuştur. Buna göre kelimenin yer aldığı ayette cümlenin anlamı, “Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin” şeklinde olur. Hamza ve Ebû Bekir Şu’be tarafından “فَادُّنَا” şeklinde ki kırâate göre ise “Allah ve Peygamberinin onlara karşı açacağı harbi bildirin” şeklinde bir mana ortaya çıkacaktır. Ancak Hak Dili’ne bakıldığında ise Hamdi Yazır’ın cumhurun okuyuşunu tercih ettiği görülür.⁴⁹

c. Âl-i İmrân suresi 125. ayette yer alan “مُسَوِّمِينَ/مُسَوِّمِينَ” okuyuşlarında İbn Kesir, Ebû Amr, Âsım ve Ya’kub ism-i fail sıygasıyla diğerleri ise ism-i mef’ûl kalıbı ile okumuştur. Yazır ayeti anlamlandırırken ism-i fail kalıbı ile anlamlandırmayı tercih etmiştir.⁵⁰

48 *Hak Dini*, c. I, s. 401 (Eser).

49 Buna göre anlamı şöyle vermiştir: “Yok eğer yapmazsanız o hâlde Allah ve Resulünden mutlak bir harp olunacağını bilin ve eğer tövbe ederseniz re’sûlmallarınız sizindir, ne zalim olursunuz ne mazlum.” M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. II, s. 951.

50 Bkz. “Evet siz sabr-ü sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız onlarda şu dakikada üzerinize geliverirlerse Rabbiniz size nişanlı nişanlı beş bin Melâike ile imdad edecek.” M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II. 1169. Kelime ism-i fail olarak ve ism-i mef’ûl olarak okunmuştur. İsm-i fail kalıbı ile okunduğu zaman, “nişanlı=işaretli” anlamı öne çıkarken; ism-i mef’ûl kalıbı ile okunduğunda ise “görevinin bilincinde, eğitilmiş, vazifeli, görevlendirilmiş, gönderilmiş gibi” anlamlar verilmiştir. Yazır’ın tefsirinde meal kısmında ilk anlamı tercih ettiği anlaşılmıştır.

d. Elmalılı Nisa suresi 3. ayette yer alan “فَوَاحِشَةً/فَوَاحِشَةً” okuyuşları arasında Ebu Ca’fer’in okuyuşu olan merfû vecih üzerine vurgu da bulunmuştur.⁵¹

e. En’âm suresi 16. ayeti, “(O günün azabı) kimden savuşturulursa, gerçekten (Allah) ona acımıştır. İşte bu apaçık kurtuluşdur. / مَنْ يَصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْقُورُ الْمُبِينُ/ (En’âm,16) ele alırken şöyle der: “Her kim ki o gün kendisinden azâb serf ü def edilir. Asımîdan Ebû Bekir Şu’be rivayeti, Hamza Kisâî kırâati ma’lum sigasıyle, “يَصْرِفْ”(şeklinde) olduğuna göre Ondan Allah, azabı berteraf ederse, “فَقَدْ رَحِمَهُ” işte o kimseye hakikaten rahmet etmiştir.”⁵² Bazen tercihi tek bir kırâat vechine yönelmek şeklinde de olmuştur. Bunun örneği, Yusuf suresinin 23. ayetinde yer alan “هَيْتَ لَكَ” kırâatine karşın Hişam’ın okuyuşu olan “هَيْتُ لَكَ” şeklindeki kırâat vechini tercih etmiştir. Buna göre anlam, “هَيْتَ - هَيْتُ” kalıbından hareketle “هَيْتُ” yani, “senin için hazırlık yaptım” anlamında demektir. Ve meale bu şöyle yansımıştır: “Derken hânesinde bulunduğu hanım bunun nefsinden kam almak istedi ve kapıları kilitledi, “haydi seninim!” dedi, o, Allaha sığınırım, dedi: doğrusu o benim Efendim, bana güzel baktı, hakikat bu ki, zalimler felâh bulmaz.”⁵³

f. Kimi zaman farklı mezhep görüşlerini dikkate alan bir yöntemle ayetlere mana verdiği de olmuştur. Bunun örneğini Nisâ suresi 43. ayette yer alan “لَا مَسْئَةَ لِمَسْئَتُمْ” kıraetlerindeki anlamlar arasında yer alan “salt dokunmayı” da dikkate alarak ayeti, “Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın: Söylediğinizi bilinceye kadar, cünüb iken de -yol-

51 “وَإِنْ جِئْتُمْ إِلَّا تَعْدِلُوا) ve eğer müteaddid kadımlar beyninde de adalet yapamıyacağınızdan korkarsanız-ki bundan da korkmalısınız- o hâlde (فَوَاحِشَةً) ancak bir kadın nikâh ediniz. (Ca’fer kıraetinde(فَوَاحِشَةً) kelimesi ref’ile okunduğuna (göre) bir kadın kâfi)...” M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. II, s. 1281.

52 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.III, s. 1891 (Eser).

53 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV. 2854. Geniş bilgi için bkz. Murat Okuyar, *Kıraatlar Açısından Elmalılı Ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), 2012, Erzurum, s. 15-91.

dan geçmeniz başka- guslünüzü edinceye kadar, ve eğer hasta olur veya seferde bulunursanız veya biriniz hacet yerinden gelir veya hanımlarınızla birlikte olur da suya güç yetiremezseniz (ulaşmazsanız) o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin: Niyetle yüzünüze ve ellerinize mesheyleyin, cidden Allah afvı çok bir gafur bulunuyor.” şeklinde çevirmesinde açıkça görmekteyiz.⁵⁴

Ancak belirtmek gerekir ki, her ne kadar Yazır, “lems/ لمس” kelimesinin kökünde yer alan “salt mübâşeret”i de dikkate alarak bu anlamı verse de peşinden farklı okumalardan çıkan fikhî detaya dair açıklamalardan da kaçınmamış şöyle demiştir:

“(لَمَسَ kelimesi)Kisâi, Halef-i Âşir kıraetlerinde elifsiz مَلَمَسَةً (şeklinde) okunur. Bu, “لمس”den, evvelki ملامسة dendir. İkisi de kadınlara dokunmak demektir. Bunun da sureti mahsusada bir dokunmak olan iltikai hitâneyn (iki tenasul uzvunun birbirine değmesi) manasını ifade ettiğinde ittifak vardır ve gusül icab eder. Fakat bunda, el veya saire ile mücerred tenin tene dokunması manası da maksud mudur değil midir? Burası muhtelifunfihdir. Biz Hanefiyyece bu maksud değildir. Binaenaleyh kadının bir tarafına mücerred dokunuvermekle abdest bozulmaz. Lakin Zahirîyye ve Şafîiyye (mezhebine göre) bozulur, gusül değil fakat abdest almak lazım gelir, demişlerdir. Ancak Zahirîyye mülamese kelimesinin zahirine bakarak dokunanın abdesti bozulur dokunulanınki değil demişlerdir. İmam Şafîî ise ikisinininki(nin) de bozulacağına kail olmuştur. Hanefiyye tahfife(hafifletmeye), Şafîiyye teşdid ve ihtiyata (işî sağlama almaya) riayet etmişlerdir.”⁵⁵

g. Kimi zaman da Hafs’ın okuyuş karşısında çoğunluğun kırâati olan okuyuşu dikkate aldığı da olmuştur. A’râf:81. ayette yer alan “إِنكُمْ / أَنْتُمْ” Nafi ve Hafs إِنْكُمْ kırâatini tercih ederken, İbn Kesir, Ebu Bekir Şube, Hamze, Kisai, Ebu Cafer, Yakub, Halefî’-Aşir başına bir istifham hemzesi ilave

54 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.II, s.1357.

55 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. II, s.1359.

ederek *عَائِنُكُمْ* şeklinde okumuşlardır. Hamdi Yazır da çeviriyi yaparken bunu dikkate alarak “*Hakikaten kadınları geçip de şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Yok siz pek müsrif bir kavimsiniz.*” şeklinde anlamlandırmıştır.⁵⁶

Burada Yazır'ın, ayet üzerindeki iki farklı okumaya temas etmekle birlikte anlamlar ve kırâatler arasında kısmen tercihte bulunarak genelde cumhurun okuyuşunu, bazen de diğerlerini tercih ettiği ve buna göre ayete anlam verip yorumladığı görülmektedir.

V. Kırâat Üzerinden Nahiv Tahlillerine Temas Etmesi

Müellif kimi yerde kırâat farklılıkları nedeniyle gündeme gelen farklı okuyuşlar noktasında bazı i'rap tahlillerine temas ettiği de olmuştur. Buna birkaç örnek verebiliriz:

Bakara suresinin “... لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا” (Bakara(2):177) ayetinde geçen “البر” kelimesi, çoğunluk kurrâ tarafından ismini raf haberini nasb eden fiillerinden olan “لَيْسَ” in öne geçmiş (mukaddem) haberi olarak mensub okunmuşken; aynı kelime Hamza tarafından “لَيْسَ” nin ismi olarak merfû okunmuştur. Bu okumaya göre “لَيْسَ” kelimesi, fiile benzemektedir. İsmi de fâile benzemektedir. Şayet fâil, fiilden sonra olursa bu durumda ondan sonra mefûl'un olması daha evladır.⁵⁷

Yazır buna temas ederken, okuyuşa temas eden karilere değinerek şöyle der: “Bakara suresi 177. ayette “لَيْسَ الْبِرُّ” cümlesi Hamza ve Âsım'dan Hafs, rânın fethasıyla; diğerleri rânın zammesiyle okurlar ki, birincisinde “لَيْسَ”, “البر” nin haberi; ikincisinde ismidir. وَلَكِنَّ الْبِرَّ (ifadesi) Nafi ve İbn-ü Âmir “nûn”un tahfif ve kesresi, rânın zammesiyle, “وَلَكِنَّ الْبِرَّ”; diğerleri nûnun teşdid ve fethası ve rânın da fethasıyla الْبِرُّ وَلَكِنَّ الْبِرُّ şeklinde okurlar..” der ve nahiv açısından da konuya bu kadarla temas etmekle iktifa eder.⁵⁸

56 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 2209.

57 İbn Ebi Meryem, *Mûdahâ*, c.I, s. 313.

58 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 597; c. I, s. 491 (Azim).

VI. Fikhî Farklılığa Etki Eden Kırâatlara Değinişmesi

Kırâatlerin fıkha olan etkisi öteden beri bilinen ve üzerinde çalışılan konular arasındadır. Nitekim bu husus tefsir ve Kur'an ilimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Tefsirin yazılması aşamasında belirlenen şartlardan biri de On Kırâati (kırâat-i aşere'yi) aşmamak üzere, bazı ayetlerin okunuş şekillerinin bildirilmesi olmasına rağmen, Elmalılı'nın bu ayetlerden yola çıkarak fikhî hükümler belirttiği de olmuştur. Bu husus, onun kırâatlere sadece lafız farklılığı olarak yaklaşmadığını gösterir. Tefsire bakıldığında fikhî ihtilafın olduğu yerlerde farklı kırâatlerin izleri bulunmaktadır. Buna dair birkaç misal verelim.

Orucun kazasının konu edildiği bir ayette iki kırâat farklılığını bir arada görmekteyiz. Ayetin metni şudur:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينَ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا...
[خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ]

“...Zor dayanabilenlerin/veya güç yetiremeyenlerin/oruç tutunca takattan kesilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye(vardır). Kim gönülden bir hayır yaparsa/fidye oranını arttırmak, daha çok yoksul doyurmak v.b. bu da kendisi için hayırlıdır. Oruç tutmanız, - eğer bilerseniz-sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁹

Yukarıdaki ayette geçen “فدية طعام مسكين” ifadesi, Ebû Câfer, Nâfi, ve İbn Zekvan, (İbn Âmir'den) naklen “فِدْيَةُ طَعَامِ مِسْكِينَ/ fidyetu taâmi miskîn” diye okumuştur. İbn Kesir, Ebû Amr, Âsım, Hamza el-Kisâi, Yakub ve Halef “فِدْيَةُ طَعَامِ مِسْكِينَ/ fidyetün taamu miskîn” diye; Hişam, İbn Âmir'den naklen “فِدْيَةُ طَعَامِ مِسْكِينَ/ fidyetün taamu mesâkîn” diye okumuşlardır.⁶⁰

59 Bakara, 2 /184.

60 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-sebâ*, s. 176; Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, s. 71; Dâni, *et-Teyşir*, s. 67-68; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, c. I, s. 315; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.II, s. 226; Muhammed Kerim, *el-Kırâât*, s. 28; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 633 vd.

Ebû Câfer, Nâfi, ve İbn Zekvan, (İbn Âmir'den) naklen "فِذْيَةُ طَعَامِ مَسْكِينٍ" şeklindeki kırâatta fidyeye ifadeyi miskinleri doyurmaya izafe edilmiştir. Bu izafet, bir şeyin diğer bir şeyin bir kısmına izafesi cinsindedir.⁶¹ Nitekim Arapların kimi zaman, bir şeyi kendi sıfatına da izafe ettikleri olmuştur. Kur'an'da, وَحَبِّ الْحَصِيدِ⁶² ve وَذَلِكَ دِينَ الْقِيَمَةِ⁶³ ayetlerinde de benzer durum bulunmaktadır.⁶⁴ Dikkat edilirse, وَحَبِّ الْحَصِيدِ ifadesinde aslında nitelenen (mevsuf) hazf edilmiştir. Ayette ifade edilmekte olan anlam وَحَبِّ التَّيِّبِ الْمُخْضُودِ şeklinde olup "Ve gökten mubarek bir su indirdik, sonra onunla bahçeler ve biçilen ekin taneleri bitirdik"⁶⁵ demektir.

Hamdi Yazır, yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu hususta konuşurken kelime üzerindeki farklı okuyuşlara temas etmiş ve Nâfi' ve Ebu Cafer kırâetlerinde ve İbnü Âmir'den İbn Zekvan rivayetinde طعام kelimesine izafetle فِذْيَةُ kelimesinin tenvinsiz ve meksur şeklinde okunmasına vurgu yapmış ve akabinde belirlilik takısı olan elif-lam anlamını içeren bu isim tamlamasına göre ayetten anlaşılan mananın "bir yoksul yiyeceği fidyeye" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Cafer kıratlarında ise "مَسْكِينٍ" kelimesi çoğul sıygasiyle "مَسَاكِينٍ" şeklinde okunduğuna göndermede bulunarak bu okuyuşa göre ayette yer alan ilgili kelimenin anlamının "mesakin taâmı(yoksullar yiyeceği) fidyeye" şeklinde olacağını, ilk kırâatte her orucun fidyesi bir işaretin olduğunu; ikincisinde ise mecmûun (toplam orucun) fidyesinin kastedildiğini belirtir.⁶⁶

Demek oluyor ki, ayette yer alan "فِذْيَةُ طَعَامِ مَسْكِينٍ / miskini doyurma fidyesi" ifadesi, iki farklı terkiplerle okunmuştur. Bu da terkipleri izâfet ve ibdâl şeklidir. Kelimeyi(مَسْكِينٍ) çoğul

61 İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman, *Zâdi'l-mesir*, Beyrut 1407/1987, c.I, s.186.

62 Kâf, 50/9, "...biçilecek tane(li ekin)ler ..."

63 Beyyine, 93/5, "...İşte doğru din budur."

64 Ezherî, *Meâni'l-kırâât*, s. 71.

65 el-Ukberî, Ebu'l-Beka Muhibbuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, *et-Tibyan fi irâbi'l-Kur'an*, Beyrut 1987/1407, c. II, s.1174; Hamidullah, *Aziz Kur'an, Çeviri ve Açıklama*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 665.

66 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 631.

okuyanlar, cemî olan fiili ve ismi mevsûlu esas alırken; müfret okuyanlar ise fidye verilmesi gereken kimseleri fert fert hesaba katmış olurlar. Bu durum da oruca zor güç yetiren kimselerden her bir fert, tutamadıkları her bir gün için bir miskin doyurması gerekecektir. Yoksa orucu tutamayanların tümünün veya bir kısmının bir fakire tümünden bir fidye vermesi asla anlaşılmayacaktır.⁶⁷ Yazır açıklamalarıyla buna vurgu yapmış olmaktadır.

Ayette yer alan “يُطِيقُونَهُ” kısmı on kurrâ imamı tarafından metinde yazıldığı gibi “يُطِيقُونَهُ /yutîkûnehû” şeklinde okumuştur. Bu kelime üzerinde sahabe ve tabiünden muhtelif okuma vecihleri de nakledilir. Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Said b. Müseyyeb, Said b. Cübeyr, Mücâhid, İkrime ve Atâdan nakledildiğine göre, onlar bu kelimeyi, “يُطِيقُونَ/yutavvakûne” şeklinde okumuşlardır.⁶⁸

Kelimenin “Bir şeye gücü yetme, tahammül edebilme” anlamı göz önüne alındığında yukarıda ele aldığımız cümlenin anlamı, “Oruca gücü yeten kimseler, (dilerlerse) bir yoksul doyumu fidye verir” demek olur. Ancak kelimenin ikinci anlamı olan “bir şeye zor tahammül etme ve güç yetirme anlamı” göz önüne alındığında ise “يُطِيقُونَهُ” kelimesinin ifade ettiği anlam, “Oruca zor tahammül eden kimseler ise bir miskin doyumu fidye verirler...” şeklinde olacaktır.

Buna göre ikinci anlam, ilk dönem müslümanlarına ait oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer oldukları ve sahabenin çoğunluğundan nakledilen görüşe⁶⁹ uygun düşmektedir. Bu durumda ayetin hükmü, bir sonraki ayette “Sizden kim o aya erişirse orucu tutsun...” anlamındaki “فمن شهد منكم الشهر فليصمه” ifadelerle nesh edildiği söylenmiştir.⁷⁰

67 Bkz. Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-muhît*, c. 2, s.192.

68 İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fi tebyin-i vücûhi şevâzi'l-kurâti ve'l-izâhi minhâ*, Kâhire 1994/1414, c. I, s. 118.

69 Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1414/1993, I. 247; *el-Mecmûa mine't-tefâsîr*, I. 258 (Beydâvi-Hâzin- Neseft-İbn Abbas)

70 Bkz Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I. 274.

Hamdi Yazır bu farklılığı da dikkate alarak her iki kırâat üzerinde şu değerlendirmeyi yapar: “Yutikûne/يُطَيِّقُونَ” İf’al babından ve “itâka/إِطَاقَة” manasından muzari bir fiildir. “İtaka/إِطَاقَة”, takat/طَاقَة ve tavk/طَوَّقَ kökündendir. Tavk/طَوَّقَ”nın fethasıyla takat/طَوَّقَ”, طَاقَة”nın zammesiyle de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demir manasındadır. Tâkat/طَاقَة, kuvvet ve güç yetirme manasına bilenmekteyse de esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu’, dediğimiz kuvvet, takat/طَاقَة’ın üzerindedir. Çünkü vüsu’, bir şeye kolaylıkla güç yetirmek, takat/طَاقَة ise zorluk ve meşakkatle güç yetirmektir. Bundan dolayı “itâka/إِطَاقَة”, *gücü yetmek, dayanmak* manasına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hatta dayanamamak manasındadır. Bunlara Arapça olarak sırasıyla tatvîk/تَطْوِيق, tatavvuk/تَطْوِيق, tatayyuk/تَطْوِيق ve ichad/إِجْهَاد denir. Bu bakımdan “itâka/إِطَاقَة”, burada ya “istitaa/إِسْتِطَاعَة: *gücü yetmek*” veya “tatvîk/تَطْوِيق: *güç tükenmek*” manasına olacaktır. İstitaa manasına olursa gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki, muhayyer bir vücut ifade eder ve oruç tercih edilir. “İtâka/إِطَاقَة”ya bu mana verilirse “Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun.” emrinin mutlak olarak sonucu ile birlikte neshedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bunun için bu tefsiri yapanlar, bunun neshedilmiş olduğunda da ittifak etmişlerdir. Halbuki bu mana, zahir bile olsa, iradesine engel olacak karine vardır. Çünkü “يُطَيِّقُونَ” kelimesindeki “hû” zamiri, her hâlde”oruç” kelimesine aittir. Kendisinden sonra gelen fidyeye gönderilmesi caiz değildir...”⁷¹

İbn Abbas’tan gelen iki haberden birine göre ayette nesh söz konusu iken bir diğer habere göre ayette bir nesih de söz konusu değildir. Buhârî’nin naklettiği rivayete göre, ayetteki يَطَيِّقُونَ kelimesinden kastedilen, oruca zor güç yetirebilen yaşlı erkek ve kadınlardır. Yoksa bir nesih söz konusu değildir.⁷² Aynı sahabîden bu konudaki iki farklı haber şöyle tevîl edilmiştir: Ayette neshin olmadığı ifade edildiği rivayetle

71 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I. 632-633. (özetle ve sadeleştirilerek verilmiştir.)

72 Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul 1981, “Tefsir”, 28.

ayetin hükmünün tümünden kalkmadığı; nesh edildiğine dair ifadelerle ise ayetin hükmen bazı fertlere (yani yaşlı erkek ve kadınlarla oruca zor tahammül edebilenlere) tahsis edildiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Kurtubî, bu konudaki nakilleri sıraladıktan sonra, konu ile alakalı bazı rivayetlerde, ayette nesh ifadesi olsa da bunun bu durumda olanlar için tahsis anlamında olduğunu ve mütekaddim âlimlerin bunu “nesh” kavramı, ile ifade ettiklerini söylemiştir.⁷³

Ahkâma dair kırâat farklılığının en sık yaşandığı konulardan birise de abdest ayetidir. Ayet Mâide:6. ayette yer alır. İhtilafa neden olan “أَرْجُلِكُمْ” kelimesi, “أَرْجُلِكُمْ” şeklindeki nasb kırâatı, “ayakları yıkama”; “أَرْجُلِكُمْ” şeklindeki ise cer kırâatı ise, zahirde “ayakları meshetme” hükmüne delâlet eder.⁷⁴ Ancak cumhur ulema tarafından ikinci kırâatte de yine ayakların yıkanmasına yönelik mananın verilebileceği belirtilmiştir. Bu konuda Yazır şöyle der: “.. Burada ancak şu kadar söyleyelim ki, çıplak ayaklara mehsetmeyi caiz görmek, ayetin sonundaki *يُرِيدُ اللَّهُ لِيُطَهِّرَكُمْ*: “Allah sizi temizlemek istiyor...” diye açıklanan temizlik hikmetine kesin olarak aykırı bulunduğu ve özellikle de yıkanmamış kirli ayaklarla camilere girmenin temizlik şöyle dursun, normal temizlik ile bile uyuşmasının mümkün olmadığı ortadadır. Nitekim ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında Resûlullah *وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ* = “vay şu ökçelerin ateşten hâline” buyurmuş ve tekrar yıkanmasını emretmiştir. Bir de maksad mesh olsaydı *بِرِؤُوسِكُمْ* gibi sadece *وَأَرْجُلِكُمْ* demek yeterli olur, *إِلَى الْكَعْبَيْنِ* “topuklara kadar” kaydına hiç de gerek

73 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, c. II, s.193.

74 İbn Kesir, Hamza, Ebû Amr ve (bir rivayete göre) Âsım, kesreli olarak; Nâfi, İbn Âmir, Kisâi ve (bir diğer rivayete göre) Âsım fethali olarak okumuştur. (İbn Mücâhid, *Sebâ*, 242; Dâni, *Teyzir*, 98) Bir kısım ulemâ, her iki kırâatı ele alırken, cer kırâatının ayağında mest bulunanlara; yıkamanın ise mest giymemiş olanlara ait olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. I, s. 126; Zurkani, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415. c. I, s. 126; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, c. I, s. 29; Celaleddin Suyûti, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1414/1993, c. I, s. 255.

kalmazdı. Bu da farzın esasının yıkamak olduğuna ve meshin buna dayanması lazım geldiğine işaret eder. Kısaca ayaklar hakkında yıkamak emri muhkem, mesh emri mücmeldir ve yüce sünnet ile açıklanmıştır... وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ = “İki topuğa kadar ayaklarınızı da” yani ayaklarınızı da yıkayınız, yahut mestli ise meshediniz. Bu temizlikler yapılmadan namaz, namaz olmaz. Burada “topuklara kadar” ifadesi aslında mes-hetmeye değil, ayakların yıkama hükmüne girdiğini gösterir. Zira mesh için bir bitiş yeri tayin edilmiş değildir...”⁷⁵

VII. Farklı Kırâatlerin Kur’an Mealine/Teviline Yansıtılması

Ayetler üzerinde var olan farklı kırâatlerden ötürü anlamlar arasında nüansın olduğu ve bunun manaya kısmen yansıdığı bilinen bir husustur. Dolayısıyla Arapça’dan bir başka dile yapılacak Kur’an çeviri/meali çalışmalarında mutlaka bunun da dikkate alınması gerekir. Günümüzde buna dikkat edilerek yapılan bazı çalışmalar olsa da, istenilen seviyeye hala gelinmediği bilinmektedir. Cumhuriyet sonrası ilk deneme çalışması kapsamında da değerlendirilecek bir husus olarak Hamdi Yazır’ın gerek tefsirine gerekse bu tefsirde yer alan mealine bakıldığında kimi yerde kırâat farklılığından kaynaklanan anlam farklılığına değindiğini açıkça görmekteyiz. Şimdi buna dair birkaç misalin burada verilmesi yerinde olacaktır.

a. Bakara suresi 132. ayette Allah şöyle buyurur:

“İbrahim bunu kendi oğullarına da vasiyet etti/ وَوَصَّى، *Ya-kub da öyle: “Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm’i) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün” dedi.*”⁷⁶

Ayette “vasiyet etti” diye çevrilen “وَوَصَّى/ve vessâ” kelimesi, Nâfi, İbn Âmir, Ebû Ca’fer tarafından وَأَوْصَى/ve evsâ şeklinde; İbn Kesir, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisai, Yakub ve Ha-

75 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. III, s. 171-172 (Özetle alınmıştır.).

76 وَوَصَّى بِمَا إِبْرَاهِيمُ بِهِ وَيُعْقَبُ يَا نَبِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

lefû'l-Âşir tarafından ise *وَوَصَّى* ve *vessâ kırâati*yla okunmuştur. Kelime *وَوَصَّى* kıratine göre okunduğunda “*tavsiye etmek*”; *وَأَوْصَى* kıratine göre okunduğunda ise “*vasiyet etmek*” manasına gelmektedir. Hamdi Yazır, bu ayette yer alan *وَأَوْصَى* okuyuşunu dikkate alarak ayeti tefsirinde anlamlandırmış ve şu açıklamalara yer vermiştir: “...Ayrıca hem İbrahim’in kendisi hem de torunu Yakub, her ikisi de kendi oğullarına bu kelimeyi veya bu milleti tavsiye ettiler. Nafi, İbn Âmir ve Ebu Cafer kırâetlerinde “*وَوَصَّى*” kelimesi, *أَوْصَى بِهَا* diye okunur ki, onu vasiyet ettiler, demektir.”⁷⁷ ifadelerini kullanır.

b. Bakara suresi 210. ayetinde mealen şöyle buyrulur:

Yine ayette, “Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah’ın (azabının) ve meleklerin/الملائكة kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah’a döndürülür.”⁷⁸ buyurulmaktadır.

Bu ayette yer alan *وَالْمَلَائِكَةَ* kelimesi, iki farklı hareke ile okunmuştur. Ebû Cafer bu kelimeyi kesreli olarak *وَالْمَلَائِكَةَ* şeklinde okurken, cumhur kurrâ ise merfu olarak okumuşlardır.⁷⁹ Aynı ayeti İbn Mesut ve Ubey b. Ka’b *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ* şeklinde okumuştur.⁸⁰ Yazır, bu ayet üzerindeki var olan bu tartışmalara çok temas etmese de her iki anlamı dikkate alarak ayet üzerinde şu açıklamaları yapar:

“Böyleleri (هَلْ يَنْظُرُونَ) başka bir şeye bakmazlar, *إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ* (الله) ancak beyaz buluttan zülleler/gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allah’ın ve meleklerin onlara gelivermesi-

77 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. I, s. 499.

78 *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ* اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَالَى اللهُ تَرْجِعُ الْأُمُورُ

79 İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 227; Dimiyatî, *İthaf*, 15-16; Muhammed Kerim, *el-Kırâât*, 32.

80 Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu’l-beyân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, c. II, s. 340; Celaleddin Suyûtî, *Dürri’l-Mensur*, Dâru’l-Fikr, 1993, c. I, s. 580; Muaz b. Cebel’in (وتاء الأمر) şeklinde okuduğu da (*el-Bahru’l-muhit*, c. II, s. 345) rivayet edilmiştir. Ayrıca bkz. Bâzemül, *el-Kırâât*, c. II, s. 476.

81 Hüseyin b. Ebi’l-İzz Hemezânî, *el-Ferîd fî irab’il- Kur’âni’l-mecîd*, Daru’s-Sekâfe, Katar 1991/1411, c. I, s. 445; Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, II.345.

ne (وَقُضِيَ الْأَمْرُ) ve işin bitirilevermesine bakarlar. “وَالْمَلَائِكَةُ” Ebu Ca’fer kırâetinde olduğu üzere ظَلَّلَ üzerine atfedilerek esre ile وَوَالْمَلَائِكَةُ şeklinde okunduğuna göre: “Bunlar, artık başka bir şeye değil, ancak beyaz buluttan gölgelikler ve melekler içinde Allah’ın onlara gelivermesine ve işi bitirip, akıl ermez, ümit edilmez bir şekilde kendini ve Allah’lığını onlara gösterivermesine bakarlar...”⁸²

c. Tekvir suresinin 24. ayetinin meali şöyledir:

“O, gayb hakkında cimri değildir/ 81.24 وَمَا هُوَ بِعَمِيٍّ /Ayette yer alan “بِضَائِنٍ/bi danîn” kelimesi kırâat imamlarından İbn Kesir, Ebû Amr ve Kisâî tarafından “بِضَائِنٍ/bi zanîn” şeklinde okunurken diğer kurrâ ise metinde yazıldığı gibi okumuştur.⁸³

Yazır, bu ayeti “Ve o gayb üzerine cimri de değildir” şeklinde meallendirmiştir. Diğer kırâate temas ederken (بِضَائِنٍ) ise şöyle der: “...Bazı kırâetlerde (ض) yeri (ظ) ile “zanîn/بِضَائِنٍ” şeklinde okunur. Bu da iki mana ile tefsir olunmuştur. Birincisi, töhmet manasına zanne(ظَنَّ)’den okuyup; “O, gayb üzerine zanlı, töhmetli değildir, emin ve güvenilir birisidir” demek olur. Ki bu, birinci mana ile aynı gibidir. İkincisi, suyu az olan kuyuya بئرٌ ظَنُونٌ denilmesinde olduğu gibi zayıflık ve azlık manasından olarak, “O, nefsinde kuvveti zayıf, hafızası çürük, kuruntu ve zan ile söyleyen, heva ve hevesine kapılan bu kimse de değildir” demek olur. Yani vahyi alma ve yerine ulaştırma hususunda hiçbir zayıflığı yoktur. Onun aldığı vahyi normal insanların kuruntu ve zan karışan ve ilmi sebeplerinden olmayan ilham ve kalbe doğuşları gibi zayıf zannetmemek gerekir. O kuvvetli, güvenilir ve saygın elçiden tam bir gözlem üzere aldığı bildirimleri koruyarak hiçbir harfini kaybetmeksizin kesin ve kuşkusuz bir şekilde yerine ulaştırır...”⁸⁴

82 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. II, s. 737; c. II, s. 67 (Azim). Ayrıca bkz. Okuyar, *Kıraatlar Açısından Elmalılı Ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi*, s. 19.

83 Bkz. Muhammed Kerim, *el-Kırââtü’l-aşri’l-mütevâtira*, s. 586.

84 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. IX, s. 36-37 (Azim).

d. Bu konu da Mutaffin suresinin 26-25. ayetinde şöyle buyrulur:

“Onlara, mühürlü, halis bir şaraptan içirilir. Ki sonu/خَاتَمُهُ/ misktir (içildikten sonra misk gibi kokar). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.”

Bu ayette yer alan “خَتَامٌ” kelimesi genelde tüm kurrâ tarafından metinde yazıldığı gibi okunur. Ancak kırâat imamlarından el-Kisâî, خَاتَمُهُ (hâtemuhû) diye okumuştur.⁸⁵

Yazır her iki kırâati dikkate alarak şu bilgileri bize aktarır: “Bir de ‘hitâm,’ ‘hâtem’ gibi mühür mânâsına geldiğinden ‘onun hitâmı misktir’ demek, mühürü misktir demek olabilir. Kırâetlerin bazısında خَاتَمُهُ مِنْكَ ve خَتَمُهُ مِنْكَ şeklinde okunması da bu mânâyı destekler. Bununla beraber bir şeyin mühürü onun sonu, nihayeti demek olduğundan kabına ve içimine göre yine zikredilen iki mana geçerlidir. Bu durumda da misk kokusu ondan ayrılmayan şeylerden olup, daha çok sonunda ortaya çıkar demek olur. Kesimi ve sonunun böyle misk olması nihayetinde bir vuslat neşesinin bulunacağını da koklatmış olur ki yüzlerde parıldayan o nimet parlaklığı bu neşenin bir görüntüsüdür. İşte iyilere böyle sonu misk olan özel bir şarap sunulur.”⁸⁶

Ancak belirtmek gerekir ki, Yazır, farklı okuyuşların olduğu bazı ayetleri anlamlandırırken konu hakkındaki ihtilafa hiç temas etmediği de olmuştur. Bunu Bakara surenin 222. ayetinden örneklendirmek mümkündür.

Konunun daha iyi anlaşılması için ayeti mealiyle birlikte aktaralım: “Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: ‘O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever. 2/222

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

85 Muhammed Kerim, a.g.e., s. 588.

86 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IX, s. 72.

Bu ayette adetli kadınlara temizleninceye kadar yaklaşılması yasaklanmaktadır. Bunu ifade eden kısım, “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ” cümlesidir. Bu cümlede yer alan, “يَطْهَرْنَ” fiili “يَطْهَرْنَ / yethurne” ve “يَطْهَرْنَ/yettahharne” şeklinde iki farklı şekilde okunmuştur.⁸⁷ Kelimeyi “يَطْهَرْنَ” şeklinde okumaya göre mana, “...kadınlara adet kanları kesilinceye kadar yaklaşmayın” anlamı önce çıkarırken; “يَطْهَرْنَ”da ise, “adet sonrası kadınlar guslederek temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın” anlamı verilmiştir.⁸⁸ Yazır bu konudaki kırâat ihtilafına hiç temas etmediği gibi buna dair bir detaylandırmada da bulunmaz ve sadece şu kadarlık bir açıklamada bulunur:

“...Dolayısıyla kadınlardan hayız zamanına veya hayız yerine özel olmak üzere çekilin. Temizleninceye, temizlik haline girinceye kadar o kadınlara yaklaşmayın. Yani cinsel birleşmede bulunmayın veya dizlik altına(göbekte diz kapağı arasına) yanaşmayın. فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ temizlik sonunda temizlendikleri, yani boy abdesti alıp iyice temizlendikleri zaman onlara Allah'ın emrettiği yerden gidin....”⁸⁹

Burada Yazır'ın, “Adetli kadınlar boy abdesti alıp iyice temizlendikleri zaman...” ifadesiyle “kadınlara adet kanı kesilinceye kadar yaklaşmayın/ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ” kısmına bir açıklama getirmediği, aksine ayetin devamında yer alan “İyice temizlendiler mi, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın / فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ” kısıyla alakalı bir izah olduğu yoksa ayetin önceki kısma dair bir açıklama olmadığı bilinmelidir. Ancak bu ifadeler, “يَطْهَرْنَ” kırâatini değil, “يَطْهَرْنَ” kırâatini teyid ettiği söylenebilir.⁹⁰

87 İbn Kesir, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, (Âsımdan naklen) Hafs, Yakub, ve Ebû Cafer metinde yazıldığı üzere حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ şeklinde okurken; (Âsımdan naklen) Ebû Bekir, Hamza, Kisâi ve Halef ise يَطْهَرْنَ şeklinde okumuştur. Bkz. Ezheri, *Meâni'l- Kur'an*, s. 76; İbn Ebi Meryem, *el-Mûdah*, c. I, s. 326; İbnu'l-Cezeri, *en-Neşr*, II.227; Muhammed Kerim, *el-Kırâât*, s. 35.

88 Bkz. Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 158.

89 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.II, s. 99 (Azim).

90 Krş. Murat Okuyar, *a.g.t.*, s. 20.

VIII. Şazz/Apokrif Kırâatlere Temas Etmesi

Bilindiği üzere on kırâat dışında kalan kırâat rivayetleri şazz olarak kabul edilmiştir. Bu durum söz konusu rivayetlerin mütevatir kırâatler için belirtilmiş/kabul edilmiş şartları taşımamış olmamalarından kaynaklanmaktadır. Ancak sahih kırâatin şartlarından birisini taşımaması nedeniyle bu kırâatler, başka bir ifadeyle şazz olsalarda fikhî konularda kendilerinden faydalanılması mümkün görülmüştür. Nitekim Hanefî ve Hanbelî fakihleri, özellikle sahabeden nakledilen şazz okumalar karşısında bunları olumlu veriler olarak görmüşler ve istifade etmişlerdir.

Hamdi Yazır, bu konuda eserinde farklı kırâatlerden ortaya çıkan bir ihtilaf unsuru olarak şazz kırâatlere de kısmen temas etmekten geri durmamıştır.

Örneğin Mâide suresinin 38.ayetinde yer alan “*Hırsız erkek ve kadının, (çalıp) kazandıklarına bir karşılık, Allah’tan ‘tekrarı önleyen kesin bir ceza’ olmak üzere ellerini kesin...*” ayetiyle alakalı olarak sahabeden İbn Mes’ud’a ait bir okuyuş olarak- ki onun bu okuyuşu mushafa uygun olmaması nedeniyle şazz kalmıştır- “فَأَقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا/ellerini kesin” cümlesi, “تَأْتِطَعُوا أَيْمَانَهُمَا/sağ ellerini kesin” şeklinde nakledilmiştir.⁹¹ Yazır, buna işaret ederek hırsızlık yapan bir kişinin öncelikle sağ elini, bir kez daha aynı suçu işlediğinde sol elinin kesilmesi gerektiğini İbn Mes’ud mushafına atıfta bulunarak ifade etmiştir.⁹²

Benzer şekilde yemin keffareti konusunda yine aynı sahabiden -ki diğer sahabîlerden de nakledilir⁹³- gelen ve üç

91 Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. IV, s. 569; Kurtubî, *el-Câmi'* c. VI, s. 109; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, c. II, s. 55; Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-muhîr*, c. IV, s. 246; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, c. VI, s. 133; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, c. III, s. 731; Muhammedi Revvâs Kal'aci, *Mevsûatu fihî Abdillâh b. Mesûd*, Beyrut 1992-1412.

İbn Mes'ud'un bu okuyuşunun hasen li gayrihi olduğu ifade edilir. Bkz. Bâzemûl, *el-Kırâât*, II. 712.

92 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1675.

93 Nitekim Ubey b. Ka'b'in ve İbn Abbas'ın da aynı şekilde okuduğu rivayet edilir. Bkz. Malik, *Muvatta*, “Siyam” 49, (I.305) İbn Ebî Davud, *Mesâhif*,

gün oruç tutmakla alakalı Mâide suresi:89.ayette geçen *فَمَنْ* kelimesini ekleyerek okumasına⁹⁴ işaret ederek, bu orucun ara vermeden (bilâ fasıla) biribiri arkasında tutulmasının vacip olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Son bir örnek olarak Yazır'ın eserinde oryantalistlere cevap bağlamında ifade ettiği bir misale işaret edelim. Bilindiği üzere Rum suresi 3.ayette baştaki *غَلَبَتْ* meçhul fiili ma'lum (*غَلَبَتْ*); malum olan *سَيَغْلِبُونَ* fiili ise meçhul sığasıyla "*سَيَغْلِبُونَ*" diye okunduğu takdirde- ki bu şazz kırâattır. Ebu Said el-Hudrî ve diğer bazı sahabeden rivayet rivayet edilmiştir⁹⁶-, "*Rumlar galip geldi, fakat onlar bu galibiyetlerinden sonra ilerde mağlup olacaklar.*" diye bir anlam ortaya çıkacaktır. Cumhuriyetin kırâatine göre ilerde gerçekleşecek bir haberin önceden bildirilmesi söz konusu iken, şazz kırâatte ise Rumlar'ın müslümanlara karşı yapılan bir savaşta (belki bu savaşın Mute olması düşünülebilir) başarı elde etmiş olsalarda bir başka savaşta Müslümanlar tarafından Allah'ın yardımıyla başarıya ulaşacakları ifade edilmiş olmaktadır. İşte bu noktaya işaret sadedinde oryantalistlerin şazz kırâati dillerine dolayan bazı kanaatlerine cevap bağlamında Yazır, şu açıklamaları yapar:

s. 64; Hakim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek*, Beyrut 1411/1990, c. II, s. 276; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, Mekke 1314/1994, c. X, s. 59-60.

94 Said b. Mansûr, *Sünen-i Said b. Mansûr*, Dâru'l-Usaymî, Riyad 1414, "Tefsîru Süreti'l-Mâide", Hadis no: 804; Hakim, *el-Müstedrek*, c. III, s. 303; Beyhakî, *Sünen*, c. X, s. 60 (Burada İbn Abbâstan nakil bulunmaktadır); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed, *Kitabu'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, Riyad, c. III, s. 87-88; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, c. II, s. 415; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. I, s. 659; Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-muhîr*, c. IV, s. 355; Abdullâh b. Yusuf Ebû Muhammed Hanefî ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye* (tahk. Muhammed Yusuf en-Nüveyrî), (ö.762/1360), Mısır 1357; (I-VII), c. III, s. 296; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurân*, c. II, s. 92.

95 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, s. 1802-1803.

96 Ebu Hayyan, *Bahru'l-muhîr*, VIII, 374; Ebû'l-Bekâ Abdillâh b. el-Hüseyn Ukberî, *İrâbu'l-kırâati's-şâzze* (tahk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Az-zûz), Âlemu'l-Kütüb, 1996/1417, c. II, s. 278; Ali Öge, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kırâatlerin Kullanımı, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, 2012, s. 69.

“Müşteşriklerden bazıları surenin başı malum sigasıyla “عَلَّابِ الرُّومِ” okunduğu takdirde ayette mucizelik kalmayacağını ileri sürmek istemişlerdir. Hâlbuki bu durumda mechul okunacak olan “سَيُغْلَبُونَ” Rumların gelecekteki yenilgilerini açıkça haber vererek daha *önemli olan* mucizeyi açıkça ifade etmiş olacağını anlayamamışlardır. Lakin İngiliz tarihçi Kiyon, “Roma imparatorluğunun Sukût ve izmihlali” isimli eserinden Hz Peygamberin bu şaşırtıcı haberinin gerçekleşmesi karşısında hayran kalarak bin iki yüz elli yıl sonra şu satırları yazmıştır: İki imparatorluğun sınırları dışında bulunan ve bunlardan her birinin diğerini imha için hazırladıkları tertibatı bilen Hz. Muhammed, İranlıların adım başında zafer kazandıkları bir dakikada Bizanslıların, birkaç yıl sonra yeniden galip geleceklerini söyledi. Dünyada hiçbir haber, o zamanın durumu karşısında bunun kadar inanılmayacak bir mahiyette sayılmazdı. Çünkü Kayser Hirakl’in 610’dan 612’ye kadar devam eden (o bölgeye ait) egemenliği, imparatorluğun zaferi değil, çöküş ve yıkılmaya doğru gittiğini gösteriyor.”⁹⁷

Yazır’ın şazz kırâatler konusunda eserinde temas ettiği başka örnekler bulunsa da bu kadarla yetinmenin uygun olduğunu düşünmekteyiz.⁹⁸

Sonuç

Hamdi Yazır’ın tefsirinde yaptığımız bu çalışmada şu sonuçların ortaya çıktığını görüyoruz. Yazır’ın tefsirinde kırâat farklılıklarına, eserin her yerinde temas edilmemiştir. Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide suresi gibi ilk surelerde yoğun bir şekilde kırâatlere değinildiğini söyleyebilmekle birlikte sonraki surelerde bunun azaldığını çok yaygın olmadığını ifade

97 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. VI, s. 240 (Azim).

98 Diğer örnekler için bkz. *Hak Dini*, c. II, s. 634 (يُطِيقُونَ kelimesi üzerine); c. II, s. 807-815 (صلاة الوسطى kelimesi üzerine); c. IX, s. 6089 (حُمَرَة kelimesine temas ederken, “...Aşere kıraetlerinin hepsinde hatta şazlar da dâhil olmak üzere ondört kıraette (حُمَرَة ve لَمَرَة kelimelerindeki) mimler üstün okunmuştur.)

etmemiz gerekiyor. Ancak şunu da belirtelim ki, kırâatlerin Kur'an'ın tefsirinde önemli bir yer tuttuğu malumdur.

Yazır, tefsirinde kırâat ilmine ait detay bilgileri çok sık kullanmamıştır. Kimi yerlerde kırâatlere ait rumuzları, imâle ve işmam gibi fonetik özelliği olan kelimelere ait teknik bilgilere çok değinirse de, ayetlere anlam kazandıran farklı okumalara ve buna ait anlam nüanslarına gerek tefsir kısmında gerekse ayetlerin meallendirilmesinde temas etmiştir. Farklı okumalardan kaynaklanan anlam kaymalarına yer verirken, kimi yerde de tercihe gittiği bile olmuştur. Bunu fikhî ayrılıkların bulunduğu yerlerde daha açıkça görmekteyiz.

Yine tefsirinde –eserin yazılmasına başlamadan önce yapılan anlaşma gereği- on kırâati aşan diğer şazz kırâatlere fazla temas edilmediği, ancak meşhur okuyuşu destekleyici bir unsur olarak bazen yer verdiği de anlaşılmaktadır.

Yazır'ın eserindeki dirayet, tefsir perfonması ve felsefi derinliği, daha çok ilk ciltlerde kendisini göstermiştir. Bu durum, kırâatlere de yansımıştır. Tefsirin sonraki ciltlerinde hemen hemen kırâatlere hiç temas edilmediği, ancak son cüzlerde ve surelerde kısmen bir detaylandırmanın olduğu anlaşılmaktadır.

Yazır, bir kısım müfessirlerde görüldüğü gibi bazı ayetleri anlamlandırmada kırâatler arasında kısmen tercihe gittiği de olmuş, kelimeler üzerinde farklı okuyuşlardan kaynaklanan harf-hareke değişikliklerini belirtmiş, bu değişikliklerin anlama olan etkisine bazen zikretmiş, bazen de sadece okuyuştaki farklılıkları belirtmekle yetinmiştir. Ayrıca sarfa ait bir husus olarak, fiillerde meydana gelen malûm-mechûl, gâib-muhâtab ve sülâsî ve mezit kalıplara ait değişikliklere temas etmiştir.

Kaynakça

Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989.

Akk, Halid Abdurrahman, *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, III. Baskı, Beyrut 1415/1994.

Bâlvâli, Muhammed, *el-İhtiyâr fi'l-kırâat*, el-Memlekü'l-Mağribiyye, Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1997/1418.

Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Mekke 1314/1994.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1991.

Cassâs, Ebûbekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1414/1993.

Cündioğlu, Düccane, "Türkçe Kur'an Çevirilerinin Siyasi Bağlamında Bir Kur'an

Mütercimi: Süleyman Tevfik" *Müteferrika*, sayı: 13, Yaz, 1998.

Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *Kitâbu't-Teysir fi'l-Kırââtî's-Sebâ*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996/1416.

Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, Daru'l-Fıkr, 1992.

el-Ukberî, Ebu'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdillâh, *et-Tıbyan fi İrâbi'l-Kur'an*, Beyrut 1987/1407.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu Meâni'l-Kırâât*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420

Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek*, Beyrut 1411/1990, II.276;

Hamidullah, *Aziz Kur'an, Çeviri ve Açıklama*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Hemezânî, Hüseyin b. Ebî'l-İzz, *el-Ferîd fi İrab'il-Kur'an'il-Mecîd*, Daru's-Sekâfe, Katar 1991/1411.

İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, ts.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fi Tebyin-i Vucûhi Şevâzi'l-Kırâati ve'l-İzâhi minhâ*, Kâhire 1994/1414

İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebi Abdillâh, *el-Mûdah fi vucûhi'l*

-Kırâat ve ilelihâ, Cemâatil'-Hayriyye, 1993 Cidde.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed, *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Riyad,

İbn Mücahid, Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas, *Kitabu's-Seba fi'l-kirâat*, Dâru'l-Mearif, Kahire 1400.

İbnu'l-Cevzi, Ebu'l Ferec Cemaluddin Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesir*, Beyrut 1407/1987.

İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Kal'aci, Muhammedi Revvâs, *Mevsûatu Fıkhî Abdillâh b. Mesûd*, Beyrut 1992 -1412.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, Dâru'l -Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.

Muhammed Kerim Racih, *el-Kirâatu'l-Mutevâtira*, Daru'l-Muhacir, Medine, 1994.

Okuyar, Murat, Kirâatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012.

Öge, Ali, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kirâatlerin Kullanımı, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:34, 2012.

Rifat, (Börekçi) "Kur'an-ı Kerim Tercümelere Hakkında Müslümanlara Beyân-ı Hakikât", *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1340; Sebülürreşâd, XXIV/599, 1 Mayıs 1340.

Said b.Mansûr, *Sünen-i Said b. Mansûr*, Dâru'l-Usaymi, Riyad 1414.

Suud b. Abdillâh Fenisan, *İhtilafu'l-müfessirin: esbabuhu ve asaruhu*, Dâru Kunûzu, İşbiliya 1997/1418.

Suyûtî, Celaleddin, *Dürrü'l-Mensur*, Dâru'l-Fikr, 1993.

..... *el-Iktân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, 1993.

Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.

Temel, Nihat, *Kirâat ve Tecvid İstılahları*, M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları 1997.

..... *İrâbu'l-Kirâati's-Şâzze Âlemu'l-Kütüb*, 1996/1417, II/278.

Ünal, Mehmet, Bir Mukâvele'nin Serencâmı: Akif'in Akim Kalan Meâli Üzerine, *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Şubat-Mart-2008, (s. 7-30)

..... *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kirâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.

Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Miras* (Hayatı ve Eserleri), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2002.

Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, 1992.

..... *Hak Dini*, Eser Neşriyat, 1979.

..... *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

..... *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979.

Zeylai, Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed Hanefî, *Nasbu'r-Râye* (tahk. Muhammed Yusuf en-Nüveyrî), (öl.762/1360), Mısır 1357.

Zurkani, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415.